

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 27, 2017, 1

ANNALES

**Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies**

Series Historia et Sociologia, 27, 2017, 1

ISSN 1408-5348

UDK 009

Letnik 27, leto 2017, številka 1

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Milan Bufon, Alexander Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralčić (HR), Darko Darovec, Goran Filipi (HR), Devan Jagodic (IT), Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Vojislav Pavlović (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povoło (IT), Andrej Rahten, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Marta Verginella, Tomislav Vignjević, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Gorazd Bajc

Prevajalci/Traduttori/Translators:

Petra Berlot (it.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Grafis trade d.o.o.

Založnik/Editore/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria©

**Za založnika/Per Editore/
Publisher represented by:**

Salvator Žitko

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18,
e-mail: annaleszdjp@gmail.com, **internet:** http://www.zdjp.si/

Redakcija te številke je bila zaključena 15. 3. 2017.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), Luka Koper, Mestna občina Koper

Annales - Series historia et sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series historia et sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series historia et sociologia è inserita nei seguenti data base* / *Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Thomson Reuters (USA): Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL).

Vsi članki so v barvni verziji prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.*All articles are freely available in color via website <http://www.zdjp.si>.*

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Adi Bunyamin Zamzamin, Dahlan Ghani, Amir Aarieff Amir Hussin & Mohd Zaky Khairuddin:** Technological Advancement through Character Design: Darth Vader as Case Study 1
Lo sviluppo tecnologico tramite il design dei personaggi: Darth Vader come case study
Tehnološki napredek skozi oblikovanje filmskih in drugih likov: Darth Vader kot študija primera
- Pavel Jamnik, Petra Leben-Seljak, Borut Toškan, Matija Križnar, Stanislav Glažar, Bruno Blažina & Janez Bizjak:** Grobišče v Imenskem rovu / Rovu starih podpisov v Postojnski jami. So bili obiski Postojnske jame sredi 17. stoletja »turistični« ogledi grobišča? 11
La necropoli della galleria Imenski rov (Galleria dei nomi) / Rov starih podpisov (Galleria dei nomi antichi) delle Grotte di Postojna. Le visite delle Grotte di Postojna, risalenti alla metà del XVII secolo, possono essere interpretate come visite »turistiche« fatte alla necropoli?
Burial Ground in the Imenski rov (Passage of names) / Rov starih podpisov (Passage of Old Signatures) in Postojna cave. Did Visits of the Postojna Cave in the Middle of the 17th Century mean »Tourist« Visits of the Cemetery?
- Darja Mihelič:** Ekonomska privlačnost srednjeveškega Pirana za tuje doseljence 31
L'attrattività economica del Pirano medievale per gli immigranti esteri
The Economic Attractiveness of the Mediaeval Piran for Foreign Immigrants
- Miodarka Tepavčević:** Stefan Mitrov Ljubiša i Crna gora – povijesno-kulturne veze 41
Stefan Mitrov Ljubiša e il Montenegro – relazioni storico-culturali
Stefan Mitrov Ljubiša and Montenegro – historical and cultural bonds
- Michał Kopczyk:** Those Problematic Slavs. Silesia in the Eyes of a German Traveler (Case Study) 53
Quei slavi problematici. La Slesia negli occhi di un viaggiatore tedesco (uno studio di caso)
Ti problematični Slovani. Šlezija v očeh germanskega potnika (analiza primera)
- Boris Dorbić, Anita Pamuković & Milivoj Blažević:** Djelovanje kotarskog agronoma Vinka Anzulovića u edukaciji puka Šibenskog kotara iz biljne proizvodnje u razdoblju 1921–1940. 61
Le attività dell'agronomo principale del distretto Vinko Anzulović nell'educazione delle masse nel distretto di Sebenico sulla produzione delle piante durante il periodo tra 1921 e 1940
The Activities of the District Agronomist Vinko Anzulović in the Education of the Masses in Šibenik District on the Topic of Plant Production during the Period from 1921 to 1940
- Jasna Potočnik Topler:** Norman Mailer in Yugoslavia 81
Norman Mailer in Jugoslavia
Norman Mailer v Jugoslaviji
- Estera Cerar, Raša Urbas & Urška Stankovič**
Elesini: Razvoj informacijske infrastrukture v letih 1960–1991 s primeri iz slovenske tekstilne industrije 89
Sviluppo dell'infrastruttura informatica negli anni 1960–1991 con esempi dell'industria tessile slovena
Development of Information Infrastructure between 1960 and 1991 in Slovenian Textile Industry
- Anica Čuka, Lena Mirošević, Josip Faričić & Vera Graovac Matassi:** Phylloxera Revisited: The Spread of Grapevine Disease in Dalmatia and its Influence on Socio-economic Development and Agricultural Landscape 101
Fillossera: La diffusione della malattia della vite in Dalmazia e il suo effetto sullo sviluppo socio-economico e sul paesaggio agricolo
Filoksera (trtna uš): Širjenje trtne bolezni v Dalmaciji in njen vpliv na družbeno-gospodarski razvoj ter kmetijsko krajino
- Vera Graovac Matassi & Davor Relja:** Demografska dinamika na otoku Rabu od sredine 19. st. do danas 119
Dinamica demografica nell'isola di Rab dalla metà del XIX secolo ad oggi
Population Dynamics on Rab Island from mid-19th Century to the present

Darko Likar: An Architectural and Urban-planning Perspective on Cultivated Terraces in Northern Istria 131 <i>Terrazzamenti coltivati dell'Istria settentrionale in una prospettiva architettonica e urbanistica</i> <i>Arhitekturno-urbanistični pogled na kulturne terase na območju severne Istre</i>	POLEMIKA / POLEMICA / POLEMIC
Tanja Plešivčnik: Pomen estetskega doživljanja v skrbi za okolje 147 <i>L'importanza della visione estetica nella cura per l'ambiente</i> <i>Aesthetic Experience of the Environment and its Importance in Care for the Environment</i>	Stanko Flego, Lidija Rupel & Matej Župančič: Considerazioni su alcune cavità indagate da Raffaello Battaglia sul Carso triestino (discussione) 207
Mirela Müller: Educational Standards in the School Curriculum and the Role of the Mass Media. The Case of Croatia 159 <i>Standard educativi nel curriculum scolastico e il ruolo dei mass media. Il caso Croato</i> <i>Izobraževalni standardi v šolskem učnem načrtu in vloga množičnih medijev. Primer Hrvaške</i>	OCENE / RECENSIONI / REVIEWS
Aleksander Janež, Roberto Biloslavo & Armand Faganel: Sustainable Business Model: a Case Study of Fonda.si 175 <i>Modello di business sostenibile: Il caso di studio Fonda.si</i> <i>Model trajnostnega poslovanja: Študija primera Fonda.si</i>	Slaven Bertoša): Migracije prema Puli. Primjer austrijske Istre u novom vijeku (Dean Krmac) 209
Nada Poropat Jeletić: Italoфона dijasistemska raslojenost u hrvatskoj Istri: jezični i komunikacijski status, korpus i prestiž 191 <i>Stratificazione del diasistema italofono nell'Istria croata: status, corpus e prestigio linguistico e comunicativo</i> <i>Italophone Diasystem Stratification in the Croatian Istria: Linguistic and Communicative Status, Corpus and Prestige</i>	Christopher Duggan: Fascist Voices. An Intimate History of Mussolini's Italy (Matic Batič) 210
	Elvis Orbanić: Ignazio Gaetano de Buset: Visita spirituale del 1788 in Istria / Ignacije Kajetan Buzetski: Duhovna vizitacija iz 1788. godine u Istri (Ana Jenko) 212
	Salvator Žitko: Avstrijsko Primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideoloških nasprotij v času ustavne dobe (1861–1914) (Branko Marušič) 214
	IN MEMORIAM
	Darko Likar (1952–2017) (Ljubo Lah) 218
	Kazalo k slikam na ovitku 210 <i>Indice delle foto di copertina</i> 210 <i>Index to images on the cover</i> 210
	Navodila avtorjem 221 <i>Istruzioni per gli autori</i> 223 <i>Instructions to authors</i> 225

**OCENE
RECENSIONI
REVIEWS**

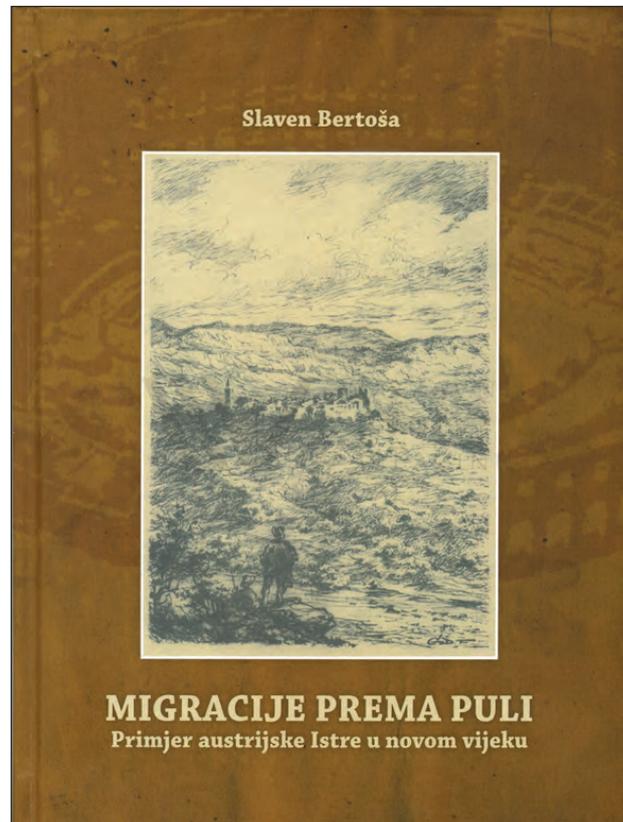
Slaven Bertoša:

MIGRACIJE PREMA PULI. PRIMJER AUSTRIJSKE ISTRE U NOVOM VIJEKU. Pazin, Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre Pazin – Sveučilište Jurja Dobrile u Puli – Državni arhiv u Pazinu, 2012, 176 strani.

Il giovane storico polese Slaven Bertoša continua con la sua ampia produzione finalizzata all'esposizione delle dinamiche migratorie dirette verso la città di Pola nel Sei e Settecento. A differenza degli studi precedenti, presentati quasi esclusivamente in forma di paper su riviste specialistiche o di contributo in volumi miscellanei, in questa occasione propone un volume monografico, il suo ottavo. D'altronde non poteva essere diversamente se si considera che la topografia di provenienza riguarda questa volta una zona molto ampia: l'Istria asburgica, vale a dire la Contea di Pisino con le relative signorie. Come negli studi precedenti le fonti attinte sono quelle dei registri parrocchiali della città istriana di cui aveva fatto ampiamente uso nel suo studio monografico *Život i smrt u Puli*.

Migracije prema Puli. Primjer austrijske Istre u novom vijeku (Le migrazioni verso Pola. Il caso dell'Istria austriaca in età moderna) è strutturato in trenta brevi capitoli cui fa seguito un'appendice con dati statistici e con la trascrizione nominativa dei migranti in base al luogo di provenienza. Il libro si apre con la presentazione della fonte utilizzata e con la descrizione del territorio oggetto di questo studio: tra il 1613 e il 1817 sono registrati a Pola 125 casi di nati e 164 casi di morti provenienti dall'«interno» della penisola. È inoltre segnata la presenza di 36 cresimandi e di 146 sposi. Vi sono rappresentati i principali borghi conteali: Pisino, Gimino, Pedena, Gallignana, Lindaro, Corridico, San Pietro in Selve, Antignana, Vermo, Caschierga, Bogliuno, Vragna e, inoltre, Laurana e Bersezio che si affacciano sul Quarnero. Vi sono poi provenienze da S. Ivanaz, Sumber, Chersano, Cosliacco, Cepich, Berdo, Susgnevizza, Grobnico, Carbune, Scopliacco, Passo, Monte Maggiore nonché da Lupogliano, Mune e dalle quarnerine Moschienze, Veprinaz e Volosca. Le iscrizioni di queste località sono contrassegnate dalla sigla che caratterizza la loro appartenenza allo stato austriaco (per es. S.A. – stato austriaco, P.A. – parte austriaca, P.I. – parte imperiale) quasi a voler rimarcare la provenienza da un'unità politico-amministrativa diversa da quella veneta. I nomi di battesimo degli immigrati non presentano caratteri particolari mentre i cognomi sono riportati soltanto raramente nelle fonti. L'autore propone anche alcuni casi esemplificativi di registrazione per ciascuna tipologia di fonte esponendo anche alcune considerazioni sul tempo di

permanenza degli immigrati a Pola e sulle migrazioni iterate. Ma interessante è soprattutto la professione degli immigrati, riportata con una certa frequenza nelle fonti che, oltre a poter proporre un quadro economico-sociale, può essere ovviamente interpretata anche come la motivazione che ha spinto queste persone verso meridione. Bertoša passa in rassegna i mestieri più rappresentati offrendo anche in questo caso alcuni esempi legati in primo luogo alla servitù (rappresentata in non più di 14 casi), agli ecclesiastici (comparsi soltanto in un paio di circostanze), agli artigiani (in ogni caso in netta minoranza rispetto a quelli provenienti dal Friuli e dalla terraferma veneta), al personale dei pubblici uffici (circoscritto alla presenza di due sindaci di Volosca e Veprinaz), mentre la presenza dei militari si intensifica negli anni di crisi attorno al 1630 e dopo il 1780. Seguono alcuni esempi relativi alla pratica di matrimoni e battesimi tra i quali un numero non irrilevante di nati illegittimi che nella prima metà del Seicento era stimato a Pola nell'ordine del 30%. Tra i dati più prettamente demografici quelli sull'età e la causa di morte con casi di malattie infettive (per es. il vaiolo), patologie comuni (per es. l'espettorato), eventi vascolari (ictus), ma anche esempi di morte improvvisa (dovute all'ubriacatura o all'annegamento) e due casi di omicidio. Purtroppo non viene proposto un paragone con la collettività polese ma i 19 morti nel primo anno di età sui 125 nati complessivi sembrano ricalcare una

percentuale di mortalità infantile caratteristica per una comunità di recente immigrazione. In chiusura l'autore propone anche una suddivisione di 165 cognomi in base alla forma e alla derivazione («po obliku i podrijetlu») con la ripartizione in croati, italiani ed altri. In un'epoca in cui l'appartenenza etnica (o nazionale) era – per fortuna, ma anche per sfortuna per chi vuole – lungi dall'essere formata e gli stati nazionali ancora lontano dall'essere concepiti, ci sia consentito di valutare questo esercizio come non proprio del tutto fortunato. L'autore probabilmente intendeva alludere alle caratteristiche culturali, se non già a quelle linguistiche (in quel caso sarebbe stato più appropriato fare uso di espressioni quali per es. «veneto» o «illirico») piuttosto che alla derivazione geografica che farà seguito, anche se ancora oggi simili tentativi non rappresentano, purtroppo, proprio una rarità in ambito alla produzione delle tre storiografie istriane. In calce al libro viene proposto anche un riassunto in lingua croata, italiana, inglese e tedesca nonché un indice dei luoghi e dei nomi che, considerata la tipologia della ricerca, si presenta in questa circostanza più utile che mai, così come il successivo »Index rerum et notionum«.

Nel complesso possiamo asserire che la ricerca di Bertoša rappresenta sicuramente uno studio pionieristico in questo campo e il cui merito più grande è certamente rappresentato dal lavoro diretto sulla fonte. Esso mette sicuramente in risalto la ricchezza dei registri parrocchiali e offre un saggio delle informazioni che si possono attingere a questo tipo di atti. Essendo risaputo che la penisola istriana è prodiga di questo tipo di documentazione, possiamo soltanto auspicare che lo studio dello storico polese riesca a incentivare i colleghi modernisti, specie quelli più giovani, a intraprendere simili iniziative rivolte anche ad altre località istriane a quel tempo demograficamente più importanti della stessa Pola.

L'altro grande merito di Bertoša è quello di fare luce sull'Istria »austriaca«, rimasta dal punto di vista storiografico nell'ombra dell'Istria veneta (ancora insuperata e del tutto isolata resta l'opera di Camillo de Franceschi *Storia documentata della Contea di Pisino*). Dal punto di vista strettamente scientifico possiamo riassumere che il lavoro di Bertoša è un'altra testimonianza che depone a favore della tesi secondo la quale la città di Pola, il cui saldo naturale nei secoli XVII e XVIII era ampiamente negativo, veniva alimentata in modo determinante dai flussi in entrata di nuove popolazioni. Proprio per questo motivo l'auspicio è che l'autore, magari anche con il ricorso a fonti complementari, possa prossimamente trarre dai numerosi studi sin qui prodotti un bilancio complessivo sui flussi topografici diretti verso Pola in epoca moderna in cui mettere in risalto in modo particolare i suoi aspetti sociali ed economici.

Dean Krmac

Christopher Duggan:
FASCIST VOICES. AN INTIMATE HISTORY OF
MUSSOLINI'S ITALY. London, Vintage Books,
2013, 501 stran.

Avstralski zgodovinar Richard J. B. Bosworth, eden najpomembnejših sodobnih strokovnjakov za fenomen italijanskega fašizma, je v svojem delu *The Italian Dictatorship* opozoril, da zgodovinsko raziskovanje italijanskega fašizma v zadnjih desetletjih še vedno zaznamuje pomanjkanje sistematičnih študij o odnosu večine tedanjega italijanskega prebivalstva do fašističnega režima. Deficit na tem področju s sočasnim razcvetom kulturnozgodovinskih raziskav, je opozoril Bosworth, pa zgodovinarje izpostavlja določeni nevarnosti. Le-ta se kaže predvsem v tem, da lahko zgolj kulturološke raziskave, ki bazirajo na preučevanju ideoloških tekstov ter režimske kulturne politike, podajo sliko o režimu, ki je identična z njegovo lastno predstavo o sebi. Veliko manj pa nam take študije povedo o odnosu »ljudstva« do oblastnih ideoloških impozicij, identifikaciji z vladajočo ideologijo in politično elito itd. Je fašističnemu režimu resnično uspelo vzpostaviti materialni in moralni konsenz z veliko večino italijanskega prebivalstva, kar je sredi 70-ih let prvi škandalozno trdil italijanski zgodovinar Renzo De Felice? Če bi brali le nekatere predstavnike novejših kulturoloških študij, bi temu lahko pritrdili. Nasprotno pa je eden izmed redkih poskusov sistematične predstavitve odnosa nižjih družbenih slojev do fašizma, klasična študija italijanske zgodovinarke Luise Passerini o torinskih delavcih, prišla do drugačnih zaključkov. Odnos delavcev do režima naj bi zaznamoval predvsem oportunitizem in potreba po prilagajanju.

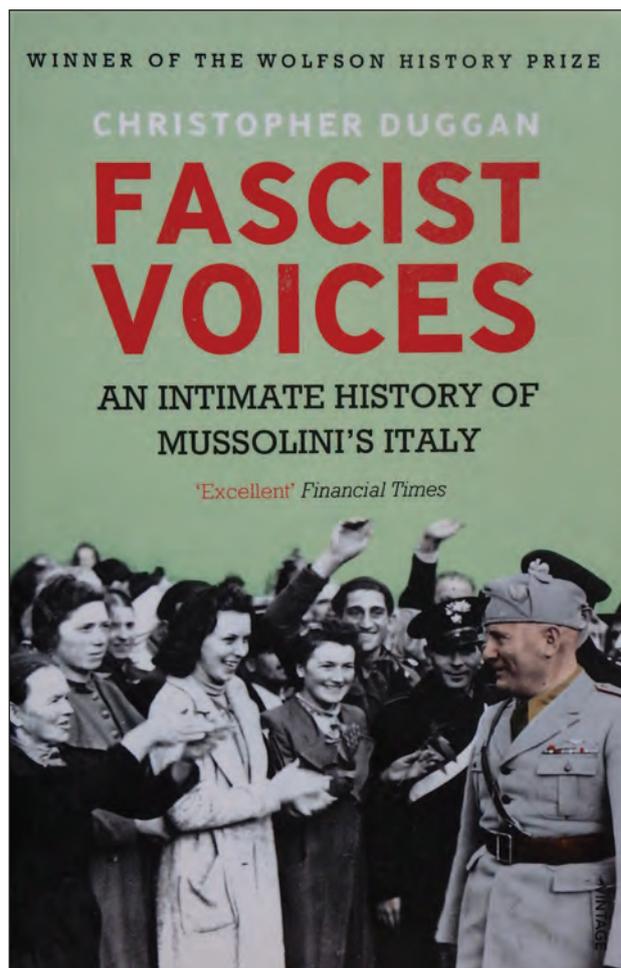
Ko sem prvič zagledal delo angleškega zgodovinarja Christopherja Duggana *Fascist Voices*, mi je na misel takoj prišlo pravkar predstavljeno Bosworthovo opozorilo in izziv. Prav spričo pomanjkanja sistematičnih študij o odnosu italijanskega prebivalstva do fašističnega režima, kjer se lahko po eni strani hitro ujame v pasti režimske propagande, po drugi pa v past našega današnjega gledanja na totalitarne sisteme, je splošna monografija o tem vprašanju še posebno dobrodošla in si zato tudi zasluži predstavitev v slovenskem prostoru. Njen avtor Christopher Duggan (1957–2015) sodi med najpomembnejše anglosaške strokovnjake za italijanski fašizem mlajše generacije. Svojo akademsko pot je začel na Univerzi v Oxfordu s preučevanjem interakcij med mafijo in fašističnim režimom na Siciliji, nato pa je kot profesor na Univerzi v Readingu nadaljeval z raziskovanjem različnih področij novejšega italijanske zgodovine. Med njegovimi publikacijami velja izpostaviti sintetični pregled italijanske zgodovine od prvega Napoleonovega vdora v Italijo do današnjih dni ter biografijo Francesca Crispia. *Fascist voices* je njegovo zadnje pomembnejše delo, ki si je prislužilo tudi prestižno nagrado *Wolfson History Prize*.

Avtor si je brez dvoma zadal konceptualno težko nalogo. Spričo sintetične zasnove monografije, ki načeloma zajema vse obdobje od konca prve svetovne vojne do Mussolinijeve smrti ter se ne omejuje zgolj na eno od italijanskih mest ali pokrajin, kot je to v že omenjeni študiji storila Luisa Passerini, se je Duggan moral soočiti z naravnost ogromnimi količinami gradiva. Njegov primarni vir predstavljajo še neobjavljeni dnevniški zapiski, ki jih hranita *Archivio Diaristico Nazionale* v toskanskem Pieve Santo Stefano in *Archivio della Scrittura Popolare* v Trentu. Ker želi delo podati predvsem odgovor na vprašanje, kako so fašizem doživljali običajni ljudje, so v raziskavo le v manjši meri vključeni že objavljeni dnevniški in spominski zapiski pomembnih funkcionarjev in/ali intelektualcev, kot sta npr. Giuseppe Bottai ali Benedetto Croce. Poleg tega je avtor s pridom izkoristil tudi ohranjena pisma, policijska poročila, spomine in drugo gradivo. Kot posebno dragocen vir izpostavlja bogato zbirko pisem Mussoliniju, ki jih hrani arhiv njegove osebne pisarne *Segrettaria particolare del duce*.

Ta množica podatkov oz. informacij bi sama na sebi lahko delovala neurejeno in zmedeno, zato jo je avtor vključil v pregled najpomembnejših notranje- in zunanjepolitičnih dogodkov v medvojni Italiji. Narativen pregled italijanske zgodovine od leta 1918 do 1945 torej dopolnjujejo in dodatno osvetljujejo relevantni dnevniški in drugi zapisi Italijanov in Italijank od severa do juga države različnih starosti in socialnih slojev. Pri tem je avtorju zelo dobro uspelo povezati oba glavna sestavna dela knjige v enovito celoto. Predstavitev in analiza zapisov, s pomočjo katerih Duggan ugotavlja odnos do režima in njegovih politik, je torej lepo vpeta v splošni zgodovinski narativ ter ne deluje kot tujek. Ravno nasprotno, osebne zgodbe in razmišljanja poživljajo in dodatno osvetljujejo zgodovinsko pripoved, ki je prav iz tega razloga še bolj zanimiva tudi za laične bralce oz. zgodovinarske začetnike, ki bi si želeli le uvoden pregled zgodovine fašistične Italije. Avtor se pri tem kaže kot suveren poznavalec fašističnega gibanja in režima, njegove notranje in zunanje politike. Posebno zanimivo in pronicljivo je obravnavana fašistična kampanja proti sicilijanski mafiji, kar je tematika, s katero se je Duggan že prej temeljito ukvarjal.

Katere glavne ugotovitve glede odnosa italijanskega prebivalstva do režima lahko torej izpostavimo? Najprej mogoče to, da večina prebivalcev, ki se je pojavljajo v Dugganovi študiji, do Mussolinijeva režima ni bila negativno nastrojena. Ilustrativen je primer Carla Cisnerija, hotelskega upravnika iz Firenc, ki se v delu kaže kot paradigmatični predstavnik italijanskega srednjega sloja v tem obdobju. Njegovi zgodbi sledimo od konca prve svetovne vojne dalje, ko je nacionalistični vojni veteran spričo splošnega nereda in protorevolucionarnega vrenja razočaran mentalno prelomil z liberalno državo, ki ni bila sposobna zagotoviti reda ter pripoznati vrednosti njega in njemu podobnih patriotov. Iz politične odtujenosti ga je leta 1920 v Milanu »zbudil«

ognjevit Mussolinijev govor. Cisneri je s simpatijo sprejemal začetke fašističnega vzpona ter novega reda, ki je obljubljal, da bo Italiji povrnil slavo rimske antike. Decembra 1935 je kot stotisoči drugih Italijanov z vsem žarom daroval svoj poročni prstan kot pomoč državi ob uvedbi mednarodnih sankcij po napadu na Etiopijo. Po začetku druge svetovne se je znašel v britanskem vojnem ujetništvu, kjer je šokiran izvedel za Mussolinijev padec z oblasti julija 1943. Podobne sentimente do fašizma in novega režima izražajo tudi številni drugi predstavljeni dnevniki in dokumenti. Kot splošna rdeča nit pozitivnega odnosa do fašizma se vleče prepričanje, da je fašistični sistem vzpostavil red ter da predstavlja progresivno silo, ki bo končno opravila z arhaičnimi ostanki (npr. odstranila mafijo, nepismenost in lokalne partikularizme ter pripeljala do gospodarskega razcveta) in Italiji zagotovila mesto v koncertu velesil, ki ji pripada. Enega od vrhuncev podpore je režim užival po uspešni priključitvi Etiopije, ko so ga javno podprli tudi nekateri dotedanji kritični intelektualci, predvsem Benedetto Croce. Pri tem je zanimivo, da se načeloma pozitiven odnos do režima in Mussolinija ni zmanjšal zaradi velike nepriljublje-

nosti same fašistične stranke. Lokalni funkcionarji so bili praviloma razumljeni kot sinonim za korupcijo in nepotizem, a »ducejevega« kulta grehi njegovih strankarskih podložnikov niso bistveno omadeževali. Ravno nasprotno, zdi se, da so prav zaradi njih ljudje še več upanja »investirali« v oddaljeno figuro vodje, ki bi gotovo rešil njihove težave, če bi o njih le bil obveščen. Zato ne preseneča nepregledna količina pisem z opisi najrazličnejših težav, prošnjami za pomoč in izrazi občudovanja, ki se je vse do njegovega padca stekala v Mussolinijevo osebno pisarno.

Ne glede na avtorjevo suvereno obvladovanje virov je treba opozoriti tudi na nekatere težave, ki izvirajo že iz samega koncepta dela. S tem mislim predvsem na njegovo sintetično naravo, ki se ne ujema popolnoma z dostopnim gradivom. Kot je bilo že rečeno, študija zajema vso zgodovino medvojne Italije, v katero so vpeti spomini in razmišljanja izbranih Italijanov. V praksi to pomeni, da so najpomembnejši mejniki italijanske zgodovine ter fašistične politike pospremljeni z nekaj relevantnimi dnevniškimi zapiski ali drugim gradivom. To brez dvoma poglobi naše vedenje o odnosu povprečnih prebivalcev do določene zunanje- oz. notranjepolitične odločitve, kulturnih politik ipd. Glede na posrečeno izbrane primere avtorjevim ugotovitvam tudi ne moremo odrekati velike mere reprezentativnosti. A prav zaradi relativno skromnega števila predstavljenih primerov ne moramo reči, da je Dugganu uspelo podati zares celovito sliko razpoloženja italijanskega prebivalstva do določenega vprašanja. Največji problem predstavlja dejstvo, da so pisne sledi za seboj puščali predvsem pripadniki srednjega in višjega družbenega sloja. Med nižjimi družbenimi sloji, predvsem kmečkim prebivalstvom na jugu, je navsezadnje vladala še široko razširjena nepismenost. Poleg tega je spričo kazni, ki bi v primeru odkritja kritičnih zapisov grozila nasprotnikom režima, jasno, da veliko slednjih svojih misli ni zapisalo. Skratka, zdi se, da imamo o posameznih regionalnih in socialnih aspektih odnosa italijanskega prebivalstva do fašističnega režima in njegovih politik še premalo bazičnih študij, da bi sintetično delo v takem obsegu lahko bilo popolnoma prepričljivo. Na tem mestu velja tudi opozoriti, da avtor ne posveča nikakršne pozornosti narodnim manjšinam v tedanji Italiji. Čeprav je glede na koncept dela to mogoče razumljivo, bi si specifičen položaj manjšin ter s tem povezano drugačno vrednotenje fašističnega režima in njegovih politik gotovo zaslužil vsaj kratko predstavitev.

Kaj torej reči za konec? *Fascist voices* brez dvoma predstavlja pomembno delo, po katerem bodo s pridom segali vsi zgodovinarji, ki se ukvarjajo z zgodovino medvojne Italije. Pretirano bi bilo reči, da je avtorju uspelo sestaviti popolnoma celovito sliko »intimne zgodovine« fašistične Italije. Ne glede na to pa Dugganova študija predstavlja pomemben korak proti temu cilju.

Matic Batič

Elvis Orbanič:

IGNAZIO GAETANO DE Buset. VISITA SPIRITUALE DEL 1788 IN ISTRIA = IGNACIJE KAJETAN BUZETSKI. DUHOVNA VIZITACIJA IZ 1788. GODINE U ISTRU. Città del Vaticano, Associazione archivistica ecclesiastica, Quaderni di »Archiva Ecclesiae« 13, 2016, 277 strani.

Dr. Elvis Orbanič, ravnatelj Državnega arhiva v Pazinu, se je v svojem dosedanjem strokovnem udejstvanju že temeljito posvečal zgodovini avstrijskega dela Istre in škofije v Pičanu v poznem srednjem in zgodnjem novem veku ter v tem oziru nadaljuje odlično delo preminulega zgodovinarja in arhivista Ivana Graha. Izmed njegovih del s tega področja omenimo monografijo *Katedra svetog Nicefora: Povijesna skica Pičanske biskupije* (Pazin, 2002, 68 str.), prispevek »Inventar pokretnih i nepokretnih dobara presvijetlog i prečasnog gospodina, gospodina Antuna Zare, biskupa pičanskoga«, v *Pičanska biskupija i Pičanština* (ur. Robert Matijašić, Elvis Orbanič, Pazin 2012, str. 155–164) ter nenazadnje tudi njegovo doktorsko disertacijo, v kateri se je ukvarjal z družbenim in verskim življenjem v avstrijskem delu poreške škofije v 17. stoletju.

Kot smiseln doprinos k svojemu dosedanjemu opusu je Orbanič pripravil delo *Ignazio Gaetano de Buset: Visita spirituale del 1788 in Istria = Ignacije Kajetan Buzetski: Duhovna vizitacija iz 1788 godine u Istri*. Osrednji del knjige zajema transkripcija čistopisa vizitacijskega zapisnika za prostor avstrijskega dela poreške škofije in prostor pičanske škofije, ki ga je tekom vizitacije leta 1788 pripravil Ignacij Kajetan Buzetski v funkciji cesarsko-kraljevega vikarja nekdanje poreške škofije v avstrijskem delu pazinskega prošta ter kapiteljskega vikarja pičanske škofije. Vizitacijo je opravil v štirih tednih znotraj obdobja petih mesecev, od 31. marca do 31. avgusta. Dokument je predstavljal sestavni del fonda škofijskega arhiva v Pičanu, ki pa je bil tekom reorganizacije škofijske mreže ob koncu 18. stoletja prenesen v Trst, kjer je še danes del tamkajšnjega škofijskega arhiva. Transkripciji zapisnika vizitacije, napisanem v tedanjem italijanskem jeziku z redkimi latinskimi izrazi, je dodan tudi prevod v hrvaški jezik (za katerega sta poskrbela Elvis Orbanič in Jakov Jelinčić), celota pa je podkrepljena še s temeljito dvojezično spremno študijo.

Delo je izšlo v Vatikanu v sklopu mednarodnega združenja arhivistov »Associazione archivistica ecclesiastica« v zbirki »Quaderni di Archiva Ecclesie« pod zaporedno številko 13. Kot izvemo iz uvodnika Gaetana Zita, predsednika omenjenega združenja, gre za prvo delo v celotni seriji, katerega avtor ne prihaja z ozemlja Italije, predstavlja pa plod dobrega sodelovanja s hrvaškimi arhivi v preteklih letih. O pomenu edine do danes ohranjene vizitacije, ki zadeva tudi ozemlje pičanske škofije, sta uvodoma spregovorila tudi poreški in puljski škof Dražen Kutleša ter tržaški škof Giampaolo Crepaldi.

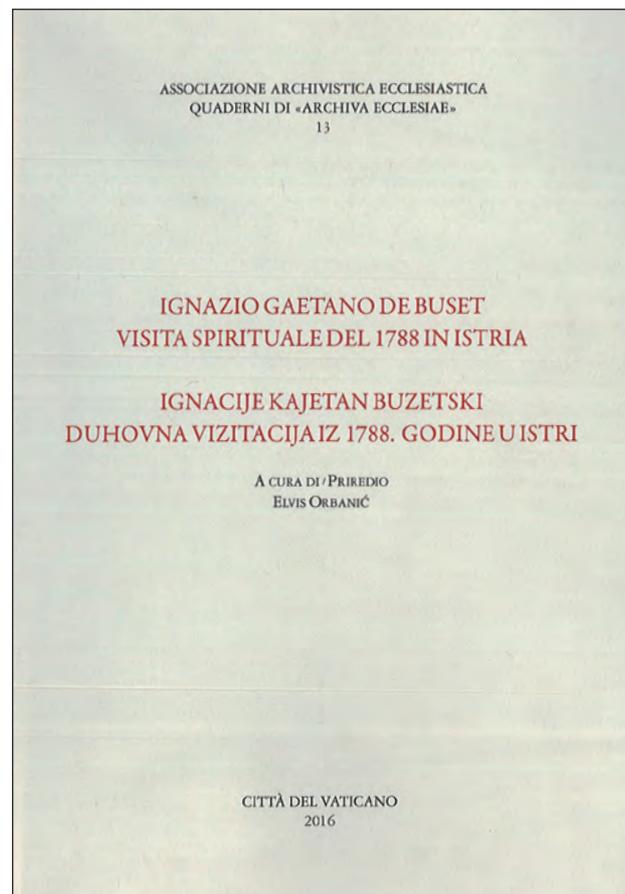
Sledi Orbaničeva spremna študija, ki obravnava različne vidike zapisnika vizitacije. Po kratki, a z arhi-

vskimi viri podprti predstavitvi življenja in delovanja Ignacija Kajetana Buzetskega (1741–1803), je predstavil problem neskladja državne meje ter mreže škofij v notranjosti istrskega polotoka. Razumevanje sprememb škofijskih meja za čas cesarja Jožefa II. je potrebno za ustrezno obravnavo vizitacije ter za umestitev slednje v prostor in čas, saj je Buzetski vizitacijo opravil ravno tekom sprememb meja škofij. Habsburška Istra je v smislu cerkvene jurisdikcije v obdobju pred reformami cesarja Jožefa II. obsegala prostor štirih škofij – pičanske, tržaške, poreške in puljske –, pri čemer sta slednji dve imeli sedež v beneškem delu Istre. Jožefinske reforme so poskušale stanje urediti s teritorialno racionalizacijo škofij; meje škofij so morale sovpadati z upravnimi mejami posameznih dežel oziroma okrožij. V Istri so spremembe nastopile z ukinitvijo škofije v Pičanu ter priključitvijo njenega ozemlja k tržaški škofiji leta 1788. Slednja je dobila tudi avstrijski del poreške in puljske škofije (razen Zamaska in Reke), še istega leta pa je bila skupaj z goriško preoblikovana v novoustanovljeno gradiško škofijo. Takšno stanje je trajalo le nekaj let, saj je bila tržaška škofija po smrti Jožefa II. ponovno vzpostavljena leta 1791.

Vizitacije, ki so jih praviloma opravljali škofje oziroma drugi cerkveni dostojanstveniki, imajo določene skupne značilnosti kot posledico samega namena vizitiranja cerkvenih institucij, vzpostavljenega na tridentinskem koncilu (1545–1563). Vizitatorji so preverjali ustrezno delo duhovščine v skladu s cerkveno doktrino, materialno stanje ter navade ljudi. Vendar vsaka vizitacija posebej odraža čas, v katerem je nastala, ter tedanje norme – najstarejša vizitacija za območje Istre, ki jo je leta 1579 opravil veronski škof Agostino Valier, izkazuje duh posttridentinske katoliške restavracije. Tudi ostale vizitacije, ki jih imamo ohranjene za področje Istre – na primer vizitacije poreških škofov, shranjene v eni izmed poreških *Liber iurium episcopaliū* ali vizitacije koprške škofije iz 17. in 18. stoletja, s katerimi se je nedavno podrobneje ukvarjala Roberta Vincoletto – so nastale z namenom vzdrževanja cerkvenih norm, doktrine in izkazujejo zanimanje za splošno stanje znotraj škofije. Obravnavana vizitacija se v tem oziru razlikuje od predhodnih; Buzetski, ki je vizitacijo opravil po odobritvi cesarsko-kraljeve vlade Notranje Avstrije, se je zanimal predvsem za določila, implementirana s strani posvetne oblasti v obliki reform cerkve za časa cesarja Jožefa II. Uveljavitvi slednjih na področju avstrijskega dela Istre se je Orbanic posvetil v nadaljevanju svoje spremne študije. Država je s cerkveno reformo posegla v vsakdanje življenje duhovščine ter ostalega prebivalstva z namenom nadzora delovanja cerkvenih institucij. Določila so med drugim vključevala, da so morali duhovniki cesarjeve odloke razglašati prebivalstvu s prižnice ter jih zapisovati v poseben register, natančna navodila glede načina pokopa pokojnikov ter ureditve pokopališč. Prepovedano je bilo zvoniti ob nevihtah, prav tako so bile prepovedane cerkvene procesije ter

postavljanje cerkvenih podob ob cestah. Poseben interes je izkazan ravnanju duhovščine – vse pridige so morale biti zabeležene in urejene, da je bilo možno preveriti njihovo vsebinsko ustreznost, prav tako pa je želela država nadzirati tudi materialno stanje škofij in župnij ter prihodke duhovščine. Obrazložitev posameznih vidikov jožefinskih reform, ki se odražajo v zapisniku vizitacije, je Orbanic podprl z velikim naborom relevantne literature tako hrvaških kot tudi italijanskih in slovenskih avtorjev, upošteval pa je tudi veliko še neobjavljenih arhivskih virov za območje avstrijske Istre.

Če sedaj preidemo na sam zapisnik vizitacije, je potrebno omeniti, da je besedilo le-tega razdeljeno med štiri zvezke. Prva dva zajemata področje pičanske škofije, druga dva pa območje avstrijskega dela poreške škofije. Buzetski je na območju obeh škofij obiskal tamkajšnje župnije ter njim pripadajoče kaplanije in kuracije. Na območju avstrijskega dela poreške škofije je obiskal tudi samostan sv. Petar u Šumi. Vsak od štirih delov zapisnika ima svojo paginacijo, kar je razvidno tudi iz objave vira. Okrajšave, ki se pojavljajo v rokopisu, so v transkripciji objavljene v razvezani obliki, ohranjeni pa so posamezni zaznamki Buzetskega (na primer podčrtovanje določenih besed). Objava transkripcije vsebuje tudi nekatere prečrtane besede, ki pa niso vključene v hrvaški prevod.

Vsebina zapisnika prinaša poleg že poudarjenega odraza jožefinskih reform tudi veliko dodatnih informacij o vsakdanjem življenju ljudi, ureditvi bogoslužja ter materialnem stanju cerkvenih objektov. Buzetski je s svojimi pomočniki izpraševalci najprej postavil vprašanja posvetnim predstavnikom skupnosti, županom in starešinam. Vprašanja so si bila po vseh župnijah zelo podobna, če že niso bila popolnoma enaka, zadevala pa so predvsem ravnanje duhovščine ter ustrezno opravljanje njihovih obveznosti v skladu z določili. Posebej zanimiva so v vizitaciji izpričana vraževerja; na območju pičanske škofije je večina izprašanih predstavnikov vaških skupnosti potrdila, da ljudje ob sobotah ne delajo v vinogradih, ker naj bi v preteklosti prišlo do hude nesreče ob tovrstnem delu na ta dan. Župani so odgovorili še na vprašanja glede izvajanja pokopov, lokalnih gostiln (slednjih je bilo zelo malo) ter sejmov.

Tudi izpraševanje duhovščine je povedno in izpričuje njihove obveznosti ter navade, hkrati pa razkrije veliko o vsakdanjem izvajanju bogoslužja. Poleg že omenjenega vzdrževanja registrov cesarskih odredb s kazalom, registra svojih pridig ter zgledno vzdrževanih matičnih knjig in predstavitve materialnega stanja so morali vizitatorju predložiti tudi brevir, ki so se ga tedaj posluževali. Večina brevirjev, omenjenih v vizitaciji, je beneškega izvora in sicer iz sredine 18. stoletja, v njih pa so ustrezno prečrtali oziroma prekrili prepovedane odseke. Pričevanja duhovnikov o obnašanju ljudi prav tako prinašajo zanimive informacije; izpostavili so bogokletje, odsotnost pri bogoslužju ter prekomerno pitje alkohola. Iz zapisnika je moč razbrati, da mreža šol še ni bila vzpostavljena, saj je večina župnikov izrazila željo po ustanovitvi normalke v njihovi župniji ter vzpostavitvi fonda, iz katerega bi lahko bil plačan učitelj.

Vizitator je zapisal tudi lastna opažanja o materialnem stanju cerkva ter pokopališč. Ob obisku vsakega posameznega objekta je zabeležil, katera vzdrževalna dela je potrebno opraviti (na primer popravilo pokopališkega zidu ali adaptacija cerkvene strehe) ter potrebne spremembe oziroma posodobitve notranje opreme cerkva (kot so novi svečniki, nov oltar ali skrinjica za darove).

Objavo zapisnika vizitacije smiselno zaključuje popis oseb, ki so v njem omenjene, urejen po posameznih župnijah in njim pripadajočim kaplanijam ali kuracijam, ter dva zemljevida. Seznamu kratic ter navedbi arhivskih virov in literature sledi še slikovno gradivo.

O pomenu predstavljenega dela tako priča več dejavnikov – nekateri so bili v tej oceni že omenjeni, drugi zgolj nakazani. Objava vizitacije Buzetskega, ki je edina do danes ohranjena za področje pičanske škofije (za drugi obravnavani del, to je nekdanji avstrijski del poreške škofije, so ohranjeni že omenjeni zapisniki vizitacij poreških škofov v poreškem škofijskem arhivu), prinaša pomembne informacije ne le za poznavanje lokalne cerkvene zgodovine in aplikacije jožefinskih reform na področju avstrijskega dela istrskega polotoka,

temveč tudi za družbeno zgodovino ter etnologijo, ne nazadnje pa priča tudi o razvoju šolstva. V primerjavi z drugimi vizitacijami, na primer z že omenjeno Valierjevo, ta ne prinaša toliko podrobnih informacij za proučevanje umetnostne zgodovine, vendar bodo podatki o popravilih cerkva in notranji opreми do določene mere v pomoč tudi umetnostnim zgodovinarjem.

Celotno delo je zasnovano ne le izjemno pregledno in sistematično, temveč tudi izčrpno z vidika Orbaniceve študije in posledično predstavlja pomemben prispevek, ki ga ne velja prezreti pri obravnavi zgodovine avstrijskega dela istrskega polotoka v 18. stoletju, dvojezičnost celotne izdaje pa ga nedvomno približa širšemu krogu zainteresirane javnosti.

Ana Jenko

Salvator Žitko:

AVSTRIJSKO PRIMORJE V VRTINCU NACIONALNIH, POLITIČNIH IN IDEOLOŠKIH NASPROTIJ V ČASU USTAVNE DOBE (1861–1914).

Koper, Inštitut IRRIS, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Založba Libris, 2016, 310 strani.

Knjiga z naslovom *Avstrijsko Primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideoloških nasprotij v času ustavne dobe (1861–1914)* je preurejena doktorska disertacija dr. Salvatorja Žitka z naslovom *Nacionalni in politični antagonizmi v Istri v času zasedanja istrskega deželnega zbora v Kopru (1899–1910)*. Slednjo je uspešno branil leta 2014 na koprski primorski univerzi. Delo zajema pregled zgodovine ene od avstrijskih administrativnih enot v razponu šestih desetletij (1860–1861) torej od časa, ko je habsburška monarhija postala dokončno parlamentarna država, vse do začetka prve svetovne vojne.

Besedilo disertacije je dr. Žitko za objavo v knjižni obliki preuredil, kar kaže že naslov knjige. Pet poglavij, na katera je porazdeljena disertacija, pa je za objavo v knjigi preoblikoval v štiri temeljna poglavja. Prvo poglavje obravnava problem nacionalnega vprašanja v habsburški monarhiji od sredine 19. stoletja do njenega propada. Ta obravnava je bila potrebna zlasti zaradi primerjav med bolj ali manj uspešnim reševanjem narodnostnih konfliktov znotraj habsburške monarhije na Moravskem in v Bukovini, z neuspešnim reševanjem takih konfliktov v Istri.

Drugo poglavje je sestavljeno iz treh delov v katerih je našla svoje mesto svojevrstna problematika slovenskega in hrvaškega političnega gibanja v Istri in Trstu v drugi polovici 19. stoletja, nato razpravljanje o novih ideoloških strujah in gibanjih v političnem življenju Avstrijskega Primorja na prelomu 19. in 20. stoletja ter problem ljudskih štetij. Tretje poglavje govori o italijanskem nacionalizmu od sredine 19. do začetka 20. stoletja. Nazadnje je četrto poglavje namenjeno

prikazu zaostrovanja nacionalnih nasprotij v Istri, zlasti v zadnjih dveh desetletjih delovanja istrskega deželnega zbora, kar je pravzaprav bilo središčna tema Žitkove disertacije. Knjiga vsebuje še uvodni besedili, pregleda virov in literature, avtorjev zaključek ter sezname, med katerimi pa ni seznama oseb.

Naslovi poglavij zelo nazorno povzemajo vsebino knjige, ki v prvi vrsti namenja pozornost Slovincem, a se le pri njih ne sme in ne more zaustaviti zgodovinarjevo zanimanje. Stoletno sobivanje Slovencev, Hrvatov in Italijanov je ustvarilo svojevrstno in zaradi človekovega bivanja neločljivo deželno skupnost, katere vezi so trgale civilizacijske, socialne in jezikovne razlike in razmerja. To se je pokazalo zlasti od revolucionarnega leta 1848 dalje in doseglo svoj višek v času, ki ga obravnava knjiga dr. Žitka, ter odmeva posrednim potom še v današnji čas.

Avstrijsko Primorje je bila sestavina habsburške monarhije, administrativna iznajdba ob severnih in severovzhodnih obalah Jadrana. Oblikovala se je zaradi spreminjanja političnih in gospodarskih razmer v nekaj etapah, od prve polovice 18. stoletja dalje, tako, da je po stotih letih obsegala ozemlje treh avstrijskih dednih dežel: Goriško-Gradiške, Istre in Trsta z okolico. Ta sestav se je uradno imenoval tudi kot Avstrijsko-ilirsko Primorje in se je ohranil do razpada Avstro-Ogrske leta 1918. Sicer pa je bilo v javni rabi zanj razširjeno tudi ime Primorska, a je že leta 1863 v časopisu *Novice* zapisana oblika Slovensko Primorje, ki je bila v javni rabi zlasti med drugo svetovno vojno in po njej. Vsaka zmed omenjenih treh dežel je imela svoje značilnosti, skupna pa je bila, kar je pogojevalo družbenopolitični prostor in njegov razvoj, etnična sestava, ko so v Goriško-Gradiški skorajda strnjeno, a ločeno živeli Slovenci, Italijani in Furlani; mesto Gorica je bilo etnično mešano. Istra, kjer je slovanska skupnost z malo večino preseгла italijansko, je bila, kar zadeva narodnostno poselitev, razvita tako imenovana »tigrova koža«. Trst pa je živel v asimilacijskem sožitju italijanske mestne večine s povsem slovensko okolico. In ker je bilo razmerje med podeželjem in mestom eno izmed osnovnih družbenopolitičnih gibal v Avstrijskem Primorju, se je to razmerje kazalo tudi na poseben način v vsaki od treh sestavin. V Istri zelo izključujoče, zlasti kot socialni konflikt v veliki meri na individualni ravni. Drugače je bilo v goriško-gradiški deželi, porazdeljeni na ravninski in gospodarsko močnejši romanski del ter na gričevnato in hribovsko s Slovenci poseljeno zaledje. Neposrednega posameznega soočanja, ki bi bilo lahko razlog za netenje nacionalnih sporov, je bilo tu mnogo manj in so se zaradi socialnih prvin nastali politični nesporazumi prenašali v reševanje na institucije, kot je bila na primer deželna samouprava, kjer so imeli Slovenci drugačen, ugodnejši položaj od Slovanov v Istri. Slovenci so predstavljali v deželi približno 2/3 njenega prebivalstva. Drugačna je bila etnična sestava prebivalstva Istre in Trsta in prav zato je Salvator Žitko odločil, upoštevajoč pomen narodnost-

nih razmerij in njihovega vpliva na potek zgodovine v Avstrijskem Primorju, da poveže v skupno pripoved Trst in Istro in iz nje odtegne Goriško-Gradiško. Sicer je bilo med tremi deželami veliko skupnega, navsezadnje je nad njimi bedela tržaška vlada, namestništvo v Trstu, namestnik osrednje državne oblasti na za državo izredno pomembnem območju in na katerega državno pripadnost je zlasti po letu 1866 vznemirljivo vplivalo in ustvarjalo negotovost risorgimentalno delovanje zahodnega državnega soseda in precejšnjega dela italijanske skupnosti znotraj avstrijske monarhije. Kljub temu, da Žitkovo besedilo posega na območje Trsta, pa ostaja glavni poudarek raziskave na istrskih problemih, ki jih je skušal do podrobnosti analizirati. Dr. Žitko dopolnjuje tezo njegovega univerzitetnega učitelja Frana Zwittra, da je problem mest in podeželja eden temeljnih momentov za razumevanje primorskega vprašanja. To razmerje bi imelo vplivno moč, ko bi se odločalo ali naj politično pripadnost mesta odloči podeželje ali pa naj to nalogo prevzame mesto. Slovenska politika je že od svojega prvega političnega programa iz leta 1848, ki je na prvem mestu vseboval Zedinjeno, vztrajala na stališču, da pripada odločitev take pripadnosti zaledju. Tako lahko razumemo, da je zahteva taborov iz let 1868–1871 naletela na neugoden odziv pri primorskih Italijanih, ki so kot odgovor na slovensko zahtevo

postavljali združitev vseh treh primorskih avstrijskih dežel v enovito administrativno enoto, kar pa iz treh dežel sestavljeno Avstrijsko Primorje ni bilo in kar naj bi sicer z neuspehim italijanski združitvenim načrtom postalo. Po načinu pojmovanja odnosa mesto : zaledje, kot ga je želela uveljaviti slovenska politika, so temeljile tudi razmejitvene črte, ki jih je jugoslovanska oziroma slovenska stran postavljala na mirovnih konferencah po prvi in drugi svetovni vojni.

Povezovanje Istre in Trsta pa je imelo svoje okvire ali omejitve tudi zato, ker je bil Trst glavni emporij države in tako imamo vendar opravka na eni strani z mestom z močnim in rastočim gospodarstvom, na drugi strani pa Istro, ki ni imela pravih, zlasti naravnih pogojev, da bi ustvarjali možnosti za njen enakomeren in stabilen gospodarski ter splošen družbeni razvoj. Neugodne istrske razmere so ustvarjale tudi intelektualni primanjkljaj tako pri Slovencih kot pri Italijanih, kar se je kazalo na primer tudi pri duhovščini, ko je morala cerkvena oblast za svoje potrebe uvažati duhovnike iz sosednjih dežel. Podobno bi zapisali tudi o razmerah pri šolstvu. Imenovani primanjkljaj pa je pomenil tudi zaostanek priti ustvarjanju samostojne politične in društvene organiziranosti istrskih Slovencev. Drugače je bilo pri istrskih Hrvatih, ki so se močneje vključevali v politično dejavnost matične domovine. Ta pa je bila v veliki meri vključena v ogrski del monarhije.

Posebnost razmer v Istri in v Avstrijskem primorju je avtorja usmerila, da je najprej posegel v obravnavo nacionalnega vprašanja v evropskem prostoru in še zlasti v habsburški monarhiji, predvsem v njeni avstrijski polovici (Češka oziroma Moravska, Bukovina, Dalmacija). Ugotavljal je, da se je nacionalno vprašanje v Istri, tako kot v drugih podobnih srednjeevropskih okoljih, pojavilo kot sopotnik v dograjevanju narodnostne pripadnosti in v spremembah, povezanih z razvojem socialnega položaja. Če bi iz obravnave izključili Trst, bi bila vsaka obravnava razmer v Avstrijskem primorju nepopolna, zlasti kar zadeva politično gibanje pri Italijanih, deloma pa tudi pri Slovencih. Dr. Žitko je svoje raziskovalno delo utemeljil na posebnosti istrskih razmer, ki so jih označevali politični in narodnostni antagonizmi v Istri, vloga Trsta pri tem in borba italijanskega, zlasti nacionalno-liberalnega tabora, da ohranja svojo dominantno vlogo. Od tod tudi njegovo iskanje evropskih in vzporednic znotraj habsburške monarhije, iskanje vzorov pri nekaterih teoretičnih razlagah nastajanja narodov, narodnega zavedanja in nacionalizma. S posebno pozornostjo je avtor knjige obravnaval pojav italijanskega nacionalizma, ki je prav zaradi svoje moči in odmeva v širšem svetu, ustvaril besedo iredentizem; ta ima svoje mesto v svetovni zgodovinski in politični terminologiji.

Tudi skrajni nacionalizem ali iredentizem je imel v vsaki od primorskih dežel svojo podobo. Tako je bil istrski radikalen v duhu spoznanja, da naj bi bila slovenska rasa zahrbtna, kamor ta prodre pregrize vse, ruši in uničuje. Goriški ni uporabljal takih skrajnih opredelitev,

dasiravno je ta že od leta 1848 jasno razlikoval, da so Slovenci v Gorici gostje (»in Gorizia«) in da niso goriški Slovenci (»da Gorizia«), mestotvorno prebivalstvo. Dogajalo se je, da je italijanski nacionalnoliberalni tisk na Goriškem celo opozarjal, kako naj se za uspešno politično in kulturno delovanje Italijani vzorujejo pri Slovencih. Pri Italijanih in Furlanih na Goriškem je bilo veliko avstrijakantskega duha, ki je deloval civilizacijsko in manj politično.

Kot sam avtor poudarja, predstavlja referenčno točko njegove knjige zadnje poglavje o zaostrovanju istrskega narodnostnega problema v istrskem deželnem zboru v letih 1902–1910 in posebej neuspešno reševanje narodnostnega kompromisa. Pravzaprav je bilo to zasedanje deželnega zbora osrednji problem doktorske naloge, problem, ki je zahteval tako obširen predgovor z navajanjem zelo pestre problematike večetničnega sožitja v Istri. Obravnava čas napetih razmer, ko je uvedba splošne in enake volilne pravice v državi leta 1907 zamajala italijansko prevlado v Istri in omogočala lažjo pot do nacionalnega kompromisa, ki pa ni bil dosežen. Ta nezmožnost za doseg sporazuma med istrskimi Slovani in Italijani zaključuje raziskavo, ki po dr. Žitkovi sodbi »predstavlja določeno nadgradnjo in dopolnitev različnih del in študij domačih avtorjev, ki so se posvečali navedeni problematiki.« K temu je treba dodati, da so si tudi na Goriškem Slovenci prizadevali za enakopraven položaj v goriškem deželnem zboru. Kljub desetletnim zahtevam niso dosegli spremembe deželnega volilnega zakona, vendar je bilo narodnostno razmerje v deželnem zboru na taki ravni, da so mogli uspeli v kateri izmed svojih zahtev tudi s pomočjo virilističnega glasu, se pravi z glasom najvišjega predstavnika cerkve v deželi, ta glas pa je določala volilna zakonodaja.

Pred desetletji je vladala med zgodovinarji ugotovitev, kako skromno je slovenska Istra zastopana v slovenski historiografiji. Istra naj bi imela neko posebno mesto v razmišljanjih in dejanjih Slovencev, prav zaradi razmer v katerih je stoletja živela. Toda Istra le ni bila oddaljena. Ni mogoče obiti dela nekaterih slovenskih domoznancev, redkih istrskih rojakov ali pa tistih, ki jih je raziskovalna želja in radovednost pripeljala v slovensko Istro, kot Petra Kozlerja, ki je začrtal slovensko narodnostno mejo v Istri, ali pa loškega rojaka Jakoba Volčiča, ki se je oglašal v slovenskem tisku s predstavitvami Istre in njenih ljudi. V to vrsto sodijo tudi Tržačan Josip Godina Verdeljski, duhovniki Matijia Sila, Jurij Jan, Jakob Soklič, zgodovinarji Simon Rutar, Franc in Milko Kos. Toda pravi čas, ko se slovenska Istra polnopravno pojavi v slovenskem zgodovinopisju, nastopi po drugi svetovni vojni. In prav na začetku srečamo izšolanega zgodovinarja Miroslava Pahorja in Srečka Vilharja. Zlasti Pahor je v zadregi in ko je leta 1953 želel napolniti vsebino prvega istrskega zgodovinskega zbornika s kar največ slovenskimi avtorji, zato je eno svojih objav v navedenem zborniku podpisal psevdonimno. Nekak prelom v tem času predstavlja tudi obsežen zbornik

Slovensko Primorje in Istra iz leta 1953; leto dni prej je izšel v srbohrvaščini. V njem sodeluje elita slovenskega in hrvaškega zgodovinarstva (Milko Kos, Fran Zwitter, Bogo Grafenauer, Mijo Mirković, Ive Mihovilović idr.). Pomembno raziskovalno področje odpira zlasti Piran, ki pritegne Ferda Gestrina in že omenjenega Miroslava Pahorja, mnogo kasneje tudi Darjo Mihelič. Sredi petdesetih let pride v Koper Janez Kramar, ki po nekajletnih javnosti zakritih pripravah dobesedno bruha obsežne razprave o zgodovini Marezig, Izole, o narodnostnem prebujanju istrskih Slovencev, če ostanemo le pri tem. Dozorel je tudi čas, da se je slovenska obala odločila za izdajanje domoznanske periodike *Slovensko morje in zaledje*. V njeni prvi številki leta 1981 potrjujejo svoj vstop v raziskavo istrskih tem v Ljubljani izsolani humanisti in družboslovci. Med njim tudi Salvator Žitko, tedaj še srednješolski profesor. Ob začetku svojega raziskovalnega dela je ugotovil kaj in kje so bele lise v raziskavah istrske preteklosti. V eni svojih prvih objav, v oceni knjige Francesca Semija o Kopru, je naletel na nekatere pomanjkljive, netočne in polemične trditve ter je zato pozval, »da sami v večji meri kot doslej zgodovino Slovenske Istre in morja proučujemo bolj zavzeto in sistematično ter na temelju naprednih znanstvenih dognanj.« Temu klicu je sledil v vseh svojih kasnejših razpravah in člankih, vendar v zavesti, da je preteklost Istre splet dejanj v katerih se je zrcalil delež vseh treh poglavitnih istrskih etničnih sestavin. Zato je vsaka obravnava zgodovine tega ozemlja, ne da bi se upošteval delež hrvaških, italijanskih in slovenskih zgodovinarjev, pomanjkljiva. Žitkov raziskovalni interes se tako razteza čez več stoletij in vselej so navzoča etnična razmerja, začeni od obravnave srednjega veka dalje. Dotakne se jih v dobi prosvetljenstva (Gian Rinaldo Carli), nato v Napoleonovem času in revolucionarnem letu 1848. Največ raziskovalnih tem mu ponujata druga polovica 19. in dogajanje 20. stoletja. Njegova obravnava slovanske politične prebuje v Istri, ne le v knjigi o Avstrijskem Primorju, pač pa tudi v drugih objavah, presega in dopolnjuje sicer pionirsko delo, ki ga je opravil Janez Kramar in ga utemeljil predvsem na proučevanju arhivskega gradiva. Kramar se je pri tem v manjši meri posluževal drugih virov (npr. časopisje), pa tudi pri rabi zgodovinske literature, tako hrvaške kot italijanske, je ostajal pri izboru. Salvator Žitko je presegel ta zoženi obseg virov in literature, da je lahko ustvaril temeljno študijo, ki je razlago istrskih razmer poiskala v širših državnih in mednarodnih okvirjih, zlasti z uporabo relevantnih zgodovinskih del. Tako kot domala vse Žitkove objave, tudi knjiga o Avstrijskem Primorju zaznamuje delo na arhivskih virih (Trst, Reka, Pazin, Koper, Zagreb). Odprl je poglobljeno razpravo o razmerjih italijanskega in slovensko-hrvaškega tabora v Istri, iskal je družbenopolitične korenine istrskega iredentizma in razložil proces nastajanja slovanske/slovanske narodne zavednosti v Istri. Ta se je razvijala, kot omenjeno, z nekoliko zamude, če naj opravimo

primerjavo z ostalim slovenskim prostorom. Pri tem ne zanemarja vloge Trsta in novih političnih usmeritev (socialna demokracija) tako pri slovanski skupnosti kot pri Italijanih, zlasti zaradi sprejemanja italijanske prepodrodne, kasneje iredentistične misli.

Knjiga Salvatorja Žitka je zbor in sinteza celote njegovih proučevanj o zgodovini Istre v obdobju 19. in v začetku 20. stoletja. Žitko je prvi slovenski zgodovinar, ki je tako temeljito in z znanstveno metodo dela prikazal podobo narodnostnih razmerij, slovensko narodno in politično prebujanje in istrski italijanski nacionalizem. Ustvaril je temelj na katerem bo mogoče graditi nova poznavanja, ki pa nikakor ne bodo spremenila osnovnih izhodišč, postavljenih in opredeljenih v knjigi. Pri raziskovanju istrskih pa tudi tržaških nacionalnih razmerij, je v duhu časa sledil poti Angela Vivanteja, ki je prvi po vzoru historičnega materializma že pred sto leti (1912) razložil genezo italijanskega iredentizma in hkrati opozarjal, kako se v medsebojnem soočanju različni nacionalizmi generirajo in regenerirajo. Knjiga dr. Salvatorja Žitka je odlično napotilo in razlaga narodnostnih razmerij v Avstrijskem Primorju, v upravnem okolju, ki ga italijanska zedinjevalna zamisel v začetku šestdesetih let 19. stoletja preimenovala kot Venezia Giulia, z imenom, ki so ga Slovenci nazadnje poslovenili kot Julijska krajina.

Knjiga *Avstrijsko Primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideoloških nasprotij v času ustavne dobe (1861–1914)* dokazuje tudi izjemne dosežke raziskovanja preteklosti slovanske Istre in njene soseščine po drugi svetovni vojni. Njeni nosilci so, poleg poklicnih ustanov, še zlasti Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, koprsko Znanstveno-raziskovalno središče in Univerza na Primorskem. S pomočjo sodelavcev, doma in na tujem, so opravili veliko nalogo komajda izmerljivega obsega.

V zadnjem stavku svoje knjige dr. Žitko zapiše, da knjiga predstavlja tudi iztočnico za študij in raziskavo obdobja, ki že vsebuje kali fašizma, se pravi časa, ki je tako usodno zaznamoval primorski prostor. Žitkove besede zagotovo merijo na aktualna sporočila, ki jih znanstveno napisana zgodovina ponuja našemu času. Zato se ob koncu lahko vprašujemo, če so v nekaterih občasnih dejanjih in razmišljanjih današnjih dni še vedno ohranjene sledi ali celo zavestna pripadnost času, ki je usodno zaznamoval primorski prostor?

Branko Marušič